

Зореслава Дубинець

ОЗНАКИ ЕВФЕМІСТИЧНИХ НАЙМЕНУВАНЬ

У статті проаналізовано ознаки евфемістичних найменувань, серед яких автор розглядає обов'язкові (позначення небажаного денотата, семантична редуція (невизначеність), формальний характер покращення денотата) і другорядні (опосередкованість номінації, субституція, існування синоніма, специфічні афікси).

Ключові слова: евфемізм, небажаний денотат, семантична невизначеність.

Аналіз лексичного матеріалу української мови засвідчує про активне функціонування пом'якшених, благозвучних висловів – евфемізмів, які вживають замість прямих назв на позначення негативного денотата.

Евфемія охоплює кількісно значний шар лексики та фразеології мови і тому заслуговує на особливу увагу. У ній об'ємно виявляються комунікативна, емотивна й естетична функції мови.

Евфемізація – безперервний процес заміни одних номінацій іншими, який ґрунтується на постійному оцінюванні й переоцінюванні людиною форм висловлювання задля успішної комунікації. На сучасному етапі вченими досліджено мету евфемізації мови, тематичні групи та сфери вживання евфемізмів, способи їхнього творення, вироблено критерії належності мовної одиниці до цього способу номінації. Наукові набуток з евфемії є в російській, англійській, німецькій, польській мовах.

Евфемія та суміжні з нею явища були предметом досліджень Г. Аркушина, Н. Бердової, А. Домбровської, А. Кацева, Л. Крисіна, Б. Ларіна, В. Леснової, І. Мілевої, В. Тхір, О. Хомік, О. Януша та ін. На матеріалі російської мови чітку теорію евфемії за екстралінгвістичними та інтралінгвістичними критеріями побудували В. Москвін та О. Сенічкіна. Натомість праць, у яких би розглядали загальні питання теорії евфемії на україномовному матеріалі, немає.

Мета статті – з'ясувати ознаки, що зумовлюють зарахування мовної одиниці до евфемізмів.

Багатоаспектність терміна *евфемізм* викликає дискусію навколо питання про критерії зарахування мовної одиниці до цього класу найменувань.

І. Арнольд, О. Ахманова, С. Ильїнський, А. Кацев, Л. Крисін, Є. Ключев, Б. Ларін, О. Тараненко, Х'ю Росон та ін. уважають визначальною рисою евфемізмів непряму, опосередковану номінацію: для творення евфемізмів використовуються образні найменування. Дійсно, багато тропів (метафора, метонімія, синекдоха, мейози) виконують евфемістичну функцію, хоча й прямі найменування (іншомовні слова, терміни, слова дитячого мовлення) також можуть функціонувати як евфемізми. Отже, опосередкована номінація є суттєвою, але не всеохоплювальною ознакою евфемізмів.

Прихильники субституційного підходу (В. Бусел, Л. Булаховський, Ж. Варбот, О. Реформатський) головною ознакою евфемізму вважають здатність замінити табуовану й стигматизовану лексику (ту, що викликає негативні емоції: сором, страх, огиду тощо). Хоча більшість евфемізмів є субститутами, цей підхід не можна вважати універсальним. Так, не завжди можна визначити, яке саме слово було замінено евфемізмом, тобто антецедент невідомий. Також часто в евфемізмі немає слова-еквівалента, і його пояснюють описовим зворотом. У цьому випадку будь-яке слово чи вислів є субститутом, оскільки може бути описано за допомогою дефініції.

Таку рису, як обов'язковість існування синоніма до евфемізму (В. Кодухов, В. Петік, О. Пономарів, С. Шевчук, Н. Шкурятяна, В. Ярцева), заперечують випадки вживання первинних метафоричних номінацій у ролі евфемізму. Наприклад, *етнічна чистка, одмивати гроші*. У цьому випадку первинна назва негативно оцінюваного предмета або явища є евфемістичним висловом.

Узагальнивши досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників, можна зробити висновок про те, що головними ознаками евфемізмів, які властиві всім типам евфемізації, є:

- 1) позначення негативного (небажаного) денотата;
- 2) семантична невизначеність (редуція);
- 3) формальний характер покращення денотата [10, с. 26].

Так слово *перебрати* тому евфемізм, що, по-перше, співвідноситься з негативним денотатом (пияцтво засуджує суспільство); по-друге, для нього характерна деяка семантична невизначеність, оскільки ця назва точно не вказує, чого саме перебрати; по-третє, найменування має меліоративний характер (асоціат *перебрати* позитивніший від денотата *перетити*), але це покращення денотата формальне, оскільки співрозмовникам зрозуміло, про що йдеться.

На думку В. Москвіна, розподіл денотатів на позитивні й негативні є категоричним, тому що евфемія, а також оцінка імені, що потребує або не потребує евфемістичної заміни, строго ситуативні [8, с. 23]. Тому ми надаємо перевагу поняттю „небажаний денотат”, у якому відображено ситуативність: небажаний у цей момент, у цій комунікативній ситуації.

На наявність небажаного денотата як необхідної умови виникнення евфемізму вказують Т. Бушуєва, А. Кацев, Н. Прядильнікова, О. Сенічкіна, Є. Шейгал.

Перелік об'єктів евфемістичної номінації, по суті, небажаних денотатів, у лексико-семантичних класифікаціях А. Кацева, О. Сенічкіної, Л. Крисіна, В. Тхір, О. Януша в основному збігається і їх супроводжує негативна оцінка. Проте в роботах С. Відлака (1967), Т. Павленко (1996), Г. Маньковської (1997), Ван Сіньї (2001) засвідчено евфемізми, що замінюють позитивний денотат. Так, Г. Маньковська вважає евфемізмами назви Бога [7, с. 153]. Для сучасних слов'ян назва Бога є нейтральною чи навіть викликає позитивні емоції, однак носії мови усвідомлюють заборону прямого найменування. Давнє табу диктувало ставлення до Бога зі страхом, шануванням, смиренністю. Евфемістичне позначення Бога за допомогою займенника *Він*, субстантивата *Всевишній* варто розглядати як давній евфемізм, як мовний релікт колишніх епох. Отже, історично евфемістичні назви *Бога* поєднані з негативними емоціями (почуттям страху), як і багато інших давніх евфемізмів. Л. Булаховський зауважував, що „табування (...) охоплює не лише духи, які лякають, але й ті, котрі, разом з почуттям страху, уселяють до себе благоговіння (божества тощо). Порівняйте з цим значення хоча б латинського слова *vereri*: 1) „боятися”; 2) „глибоко поважати”; „благоговіти” [3, с. 50].

У роботі Ван Сіньї „Эвфемизация речи в культурологическом аспекте (на материале китайского языка)” (2001) названо сфери життя людини, у яких найбільш активно використовуються евфемізми в китайському суспільстві: хвороби й смерть, фізіологічні процеси, статеве життя, вік тощо. Зазначені сфери є традиційними для евфемізації в більшості культур. Проте автор серед евфемізмів розглядає найменування на позначення віку дівчини: *сезон квітів* (16 років), *сезон дощів* (17 років), *сезон снів* (18 років) [4, с. 488]. У слов'ян вік людини евфемізується, коли життя наближається до кінця, до смерті (негативний денотат). Оскільки для носіїв європейської культури вік дівчини – позитивний денотат, то метафора на його позначення (*сезон квітів*) не виконує функції евфемізації.

Як влучно зауважує О. Сенічкіна, „сфера евфемізмів у мові при усуненні ознаки негативного денотата заміної одиниці буде нескінченною” [11, с. 19].

Отже, урахування ознаки негативного (небажаного) денотата замінного слова не дає змоги вважати евфемізмами мовні одиниці, що є функціональними замінами слів із позитивним денотатом, проте не слід забувати, що розподіл денотатів на позитивні й негативні є умовним і ситуативним.

Іншою важливою ознакою евфемізмів є семантична невизначеність, через яку пояснюють, чому такі різні мовні одиниці виконують евфемістичну функцію. Адже з метою евфемізації використовуються не лише вторинні номінації, а й іншомовні слова й наукові терміни, які є прямими найменуваннями. У запозиченнях зв'язок між денотатом і сигніфікатом є прихованим, унаслідок чого негативні конотації виникають слабо чи пізно.

На семантичну невизначеність евфемізмів указує більшість дослідників (Н. Болотова, А. Васильєв, Л. Крисін, Н. Прядильнікова, В. Санніков, О. Сенічкіна, Є. Шейгал). Евфемізацію розглядають „як одну з тенденцій сучасного слововживання, яка виявляється не лише в заміні грубих слів і висловів більш коректними, але й у заміні одних слів іншими з метою створення невизначеності в описі явища чи маскуванні його сутності” [2, с. 19].

На думку Н. Прядильнікової, установлення зв'язків між евфемією та семантичною невизначеністю є важливим досягненням у розробці теорії евфемії [10, с. 35]. О. Сенічкіна вважає, що семантична невизначеність пов'язана із семантичною редукцією (зменшення інформації в мовній одиниці). Про семантичну редукцію коректно говорити тільки на рівні контексту. Так, якщо замість повнозначного слова вжито займенник, то він репрезентує семантичну редукцію. Наприклад: – *Він у вас того?* – *А хіба Ви самі не бачите?* (3 розмови). Жінці важко вимовити при матері слово на позначення розумових вад її дитини, і вона, щоб не образити співрозмовницю, уживає слово, що володіє меншим набором розпізнавальних, диференційних ознак. Займенниковий субстантиват *того* порівняно з повнозначним словом зазнає семантичної редукції [11, с. 12].

У роботах Л. Крисіна, В. Москвіна, О. Сенічкіної, Є. Шейгал зазначено, що у функції евфемізмів продуктивно використано слова з невизначеною (дифузною) семантикою. Наприклад, прикметники *відомий, визначений, спеціальний, специфічний, належний* вжито з метою евфемізації: *специфічний запах* (зам. *сморід*).

Формальний характер покращення денотата замінного слова також є обов'язковою ознакою для всіх евфемізмів (В. Москвін, Н. Прядильнікова, О. Сенічкіна, О. Шейгал). Саме формальність

евфемістичного покращення денотата допомагає адресату зрозуміти, про що йдеться. С. Видлак відзначав, що евфемізм стосовно забороненого слова – „противага формальна і символічна” [5, с. 276].

Діалектична природа евфемістичного перейменування полягає в тому, що результатом цього процесу має бути номінація, що, з одного боку, вуалювала б суть явища, а з іншого, – упізнавалася б колективом носіїв мови як позначення того самого референта [12].

Якщо формальність покращення денотата евфемізму не усвідомлюється мовцем, адресат неправильно його розуміє. Це може бути значення слова в цілому (іншомовна пряма номінація) або буквально сприйняття евфемістичної номінації. Наприклад, діалог: – *О, його дружина... троху повненька жінка.* / – *Та яка повненька! Товста тітка!* (З розмови).

На практиці, щоб переконатися, чи є мовна одиниця евфемізмом, О. Сенічкіна рекомендує використовувати лінгвістичний прийом. Потрібно уявити, що ви застосували цю мовну одиницю в розмові з людиною вищого соціального статусу. Якщо співрозмовник не обуриться, відбулося пом'якшення, покращення денотата, це евфемізм [11, с. 21].

Крім обов'язкових ознак евфемізмів, мовознавці (Ю. Баскова, А. Кацев, В. Москвін, О. Сенічкіна та ін.) відзначають специфічні афікси, указуючи на їхню здатність пом'якшувати, „зменшувати” лексичне значення кореня. Таке свідоме зменшення ознаки чи властивості чогось називається інферіорністю (*А ви ось яка тоненька* (зам. *худа*)). Мовні одиниці з інферіорним значенням продуктивно використовують у функції евфемізмів. Насамперед це іменники і прикметники зі зменшено-пестливими суфіксами – демінутиви.

Категорія демінутивності є однією з яскравих ознак самобутності української мови, оскільки вона виявила себе надзвичайно продуктивною порівняно з іншими мовами. На відміну, наприклад, від англійської мови, у якій уживають зменшувальні форми лише іменників, і то значно меншою мірою, українська мова допускає демінутиви іменників, займенників, прикметників, прислівників і навіть дієслів, числівників та вигуків.

В українській мові для утворення іменників з евфемістичним демінутивним значенням використовують такі суфікси: *-к-* (*земелька, ямка*); *-ок* (*дідок, роток*); *-оньк-* (*горілонька*); *-еньк-* (*неволенька, недоленька*); *-чик-* (*хвастунчик, пустунчик*) тощо [13].

Л. Граудіна наводить приклади евфемістичних демінутивів, засвідчених у мовленні депутатів: *Що стосується мільйонів, там же була приписочка, і приписочка дуже велика* [6, с. 59]. Зменшувальний іменник *приписочка* ужито замість прямої номінації *злодійство, обман*.

Поширеним в українській мові є також використання прикметникових демінутивних суфіксів з метою евфемізації: *-еньк-* (*дурненький, сивенький*); *-есеньк-* (*сухесенький, товстесенький*); *-ісіньк-*, *-юсіньк-* (*повнісінький, худюсінький*) [13].

А. Пеньковський прослідкував зміну значення прикметникового суфікса *-уват-* від „невисокого ступеня відхилення від середньої норми” до „ослабленої надмірності” [9, с. 83–84], останнє з яких є евфемістичним [11, с. 96]. Наприклад, *Він у вас ледарюватий хлопець*. Якщо в наведеному прикладі замінити евфемізм на прикметник *ледащий*, значення вислову не зміниться, однак зміниться його тональність: замість пом'якшення буде звучати пряма негативна оцінка.

Навпаки, іменники зі збільшено-згрубілими суфіксами *-иц(е) / -йц(е), -иськ(о) / -їськ(о), -ицин(а)* (слова з емоційно-негативним відтінком) не можуть виконувати функцію евфемізмів.

Досить продуктивним способом творення евфемізмів є негативна префіксація (за моделлю: негативний префікс + іменник (прикметник, прислівник) – антонім за смислом до слова-табу – *нерозумний замість дурень*) [1, с. 73].

Не здатні бути евфемізмами прикметники, утворені за допомогою префіксів *архі-, ультра-, понад-, пре-*; суфіксів *-енн-, -анн-*; повторенням основ, часто з префіксацією в другій частині.

Отже, евфемізми мають обов'язкові ознаки: позначення небажаного денотата, семантична редукція (невизначеність), формальний характер покращення денотата. Опосередкованість номінації, здатність замінювати табуйовану й стигматизовану лексику, існування синоніма до евфемізму – другорядні ознаки, оскільки наявні не в усіх способах евфемізації. Специфічні афікси також відіграють важливу роль у визначенні належності мовної одиниці до розряду евфемізмів. Існує нагальна потреба продовження досліджень в обраному напрямі, щоб з'ясувати особливості функціонування евфемістичних номінацій в газетно-публіцистичному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баскова Ю. С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ : дис. канд. филол. наук : 10.02.19 / Ю. С. Баскова. – Краснодар, 2006. – 162 с.
2. Болотнова Н. С. Эвфемизация в современном словоупотреблении и языковая компетенция личности / Н. С. Болотнова // Языковая компетенция : грамматика и словарь : межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск : НГПУ, 1998. – С. 19–23.
3. Булаховский Л. А. Табу и эвфемизмы / Л. А. Булаховский // Введение в языкознание. – Ч. 2. – М. : Госуд. уч-пед. изд-во Министерства Просвещения РСФСР, 1953. – С. 50–54.
4. Ван Синьи. Эвфемизация речи в культурологическом аспекте (на материале китайского языка) / Ван Синьи // Исторический опыт освоения Дальнего Востока : сб. – Амурск. гос. ун-т. – 2001. – Вып. 4. – С. 485–491.
5. Видлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля / С. П. Видлак // Этимология 1965. – М. : Наука, 1967. – С. 267–285.
6. Граудина Л. К. Парламентские прецеденты / Л. К. Граудина // РР – 1993. – № 1. – С. 58–60.
7. Маньковская Г. Русские эвфемизмы и их эквиваленты в современном русском языке / Г. Маньковская // Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках : сб. ст. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – С. 151–157.
8. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / В. П. Москвин. – [2-е изд.]. – М. : ЛЕНАНД, 2007. – С. 9–12.
9. Пеньковский А. Б. К изучению степеней качества в русском языке (выражение избыточности качества) / А. Б. Пеньковский // Материалы VIII конференции преподавателей русского языка пединститутов Московской зоны : лингв. сб. – Вып. 2. – Ч. 1. – М., 1973. – С. 76–84.
10. Прядильникова Н. В. Эвфемизмы в российских СМИ начала XXI века : комплексная характеристика : дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. В. Прядильникова. – Самара, 2007. – 179 с.
11. Сенечкина Е. П. Эвфемизмы русского языка : спецкурс : учебное пособие / Е. П. Сенечкина. – М. : Высшая школа, 2006. – 151 с.
12. Серажим К. Евфемізація в політичному дискурсі / К. Серажим. // [http : // journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486](http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486).
13. Хомечко Г. Демінутивні як самобуття прикмета української мови / Г. Хомечко // [http : // www.humanities.lviv.ua/TW/OR/homechko_OR.htm](http://www.humanities.lviv.ua/TW/OR/homechko_OR.htm) wson H.

Zoreslava Dubinets

Signs of euphemistic names

The article analyses the signs of euphemistic names, among which the author considers the primary ones – marking the undesirable denotat, semantic reduction (uncertainty), formal denotat improvement, as well as the secondary: mediation nomination, substitution, the existence of synonym, specific forms.

Keywords: euphemism, unwanted denotat, semantic ambiguity.

Ірина Генералюк

ВПЛИВ МЕТАФОРИ НА ПРОЦЕСИ ДЕКОДУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ: ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТУ

Статтю присвячено обґрунтуванню методики проведення психолінгвістичного експерименту щодо впливу метафоричного мовлення на думку реципієнтів. Шляхом експерименту, який описано у статті, верифіковано традиційні тези щодо особливої сили метафорики.

Ключові слова: метафора, психолінгвістичний експеримент, реципієнт, декодування інформації

На сьогодні значну кількість теоретичних та прикладних робіт у галузі сучасної філології присвячено дослідженню проблематики метафоризації. Метафору типово потрактовано як засіб пояснення незнайомих концептів в більш доступних поняттях, тобто розуміння складного в термінах простого [11, с. 109]. Використання метафори сприяє екстракції змісту з багатокомпонентного інформаційного об'єму, що дає змогу спростити процес сприйняття ідей, і водночас може стати прийомом формування псевдовласних суджень та сприйнять [14, с. 24]. У нашому дослідженні метафору буде розглянуто в руслі когнітивної теорії, що трактує метафору як одну з головних